

3 Aplikace nauky o textu ve vyučování českému jazyku (Doc. PhDr. Marie Zouharová, Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Studijní cíle

- Charakterizovat pojetí komplexního jazykového rozboru (KJR).
- Seznámit se pojetím komunikační situace v rámci KJR.
- Uvědomit si sounáležitost jednotlivých částí KJR.

Požadované znalosti

- Osvojit si důležitost identifikace komunikační situace a výstavby textu pro jednotlivé části KJR.
- Pochopit význam KJR pro školskou praxi.

Slovníček pojmů, klíčová slova k zapamatování

Komplexní jazykový rozbor, identifikace komunikační situace (adresát, osoby, objekty), výstavba textu (soudržnost textu, lexikální a gramatické konektory, časové a prostorové orientátory), postavení komplexních jazykových rozborů ve vyučování, poznatky z aplikace ve výuce.

Průvodce studiem

3.1 Komplexní jazykový rozbor ↑

Ve vyučování českému jazyku na základní škole jsou poznatky o komunikátu a textu realizovány především prostřednictvím **komplexního jazykového rozboru (KJR)**. Ten směřuje od nejnižších jazykových plánů k nejvyšším a naopak - tedy postupuje od celku k rozčlenění na jednotlivé jazykové jednotky, k jejich identifikaci, dále k syntéze, jíž opět vznikne větný nebo i textový celek. Zahrnuje následující druhy rozborů:

1. identifikaci komunikační situace a výstavbu textu,
2. rozbor syntaktický,
3. rozbor lexikální a slovtvorný,
4. rozbor slovnědruhový a tvaroslovný,
5. rozbor zvukové a grafické stránky,
6. stylová charakteristika textu.

Rozšiřující text

Rozbor zvukový a pravopisný je samostatně vyčleněn, ale může být součástí dalších druhů rozborů. Průběžně se uplatňuje hledisko sémantické, proniká všemi typy rozboru jako jejich princip, těsně spjatý se stránkou formální.

Jazykové rozborů mají bezpochyby souvislost se situací, v níž projev vzniká. Znalost těchto okolností a podmínek nám pomáhá lépe rozumět smyslu textu a jeho stavbě. Z toho důvodu je zařazena do systému rozboru tzv.

3.1.1 Identifikace komunikační situace a výstavby textu ↑

Termín **komunikační situace** zahrnuje komplexy sociálních, psychických a řečových faktorů a podmínek, které ovlivňují původce jazykových projevů při formulování výpovědi (Příruční mluvnice češtiny, 2003).

Důležitá pasáž textu

Hlavními činiteli jazykové komunikace jsou:

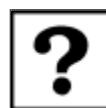
- a) společné znalosti a zkušenosti komunikantů o světě, jejich postoje, názory, zájmy, záliby aj.,
- b) společná činnost pracovní nebo zájmová,
- c) sociální vztahy mezi partnery komunikace,
- d) prostředí, v němž se jazykové projevy realizují,
- e) cíl (záměr, účel) výpovědi, tj. to, čeho jimi chce autor projevu u adresáta dosáhnout,
- f) médium - jazyk mluvený, nebo psaný,
- g) kontext řečový - tj. všechno, co už bylo k danému tématu řečeno.

Při realizaci prvního bodu komplexního jazykového rozboru je nutné vzít v úvahu následující skutečnosti. Při komunikaci se uplatňuje **funkční a pragmatické hledisko**. Jazykový projev se realizuje v určitých **komunikačních podmínkách** - jedná se o situační začlenění. Patří sem **časové, místní a prostorové okolnosti**, v nichž komunikace probíhá. Žáci např. zjišťují, které z okolností lze z textu poznat, co se o nich dovídají, jak ovlivňují komunikaci. Určují tak místo, dobu, prostředí projevu i vyjadřovaného děje.

Dále určují, kdo řeč produkuje, tj. **autora (mluvčího)**, ke komu se obrací, jaký má **komunikační záměr** (např. ovlivnění názorů a postoje partnera, informování ho o nějaké skutečnosti, atd.). Někdy je v projevu přítomno více **osob**. Jde o tzv. **nepřímé partnery** komunikace, jejichž přítomnost však patří k podmínkám komunikace, protože i tito mohou svou přítomností komunikační událost ovlivňovat. Na základě textu stanovují, jaký je **postoj** autora k textu, k adresátovi, k ostatním účastníkům projevu. Uvažují o tom, komu je text určen a jaké reakce vzbuzuje.

Téměř vždy se jazykový projev týká i **objektů**, které jsou předmětem komunikace. Ty mohou být **statické** nebo **dynamické**. Žáci identifikují uvedené činitele, vymezují jejich vztahy, všímají si, jaké podmínky musejí být splněny, aby k ději došlo, co se s nimi děje, za účasti koho, s jakým výsledkem, jaké je další pokračování textu.

Otázky k zamyšlení

Rozbor komunikační situace nabízí i možnosti k etickému působení. Uved'te, které to jsou (např. žáci se vžívají do postavení hrdinů příběhu, ztotožňují se s nimi, posuzují jejich vlastnosti, vztahy a zaujímají k daným situacím své postoje a svá stanoviska apod.).

Po rozboru zapojení úryvku do komunikačního kontextu a určení komunikační situace uvnitř textu následuje **analýza výstavby textu**. Je zaměřena na to, jak je text postupně utvářen, jakou má strukturu, z jakých částí se skládá, jak tyto části spolu souvisejí, jak na sebe navazují.

Smyslem této části jazykového rozboru je, aby se žák orientoval ve stavbě textu a pochopil ji. Např. má-li text **nadpis**, zjišťuje, zda vhodně vyjadřuje téma, jaký je vztah mezi nadpisem a textem, proč je text nazván právě tak, jakou má nadpis podobu (vyjádření slovem či větou). Popřípadě hledá pro ukázkou jiný, vhodnější název.

Důležitá je i **tematická posloupnost textu**. Objasníme **dějovou linii**, tedy to, jak je děj rozčleněn (žáci mohou vypracovat osnovu), zda bychom jej případně mohli rozčlenit jinak, zda je zajištěna přehlednost textu.

Dále sledujeme, jak je **text konzistentní** (soudržný), jakými prostředky je konzistence vyjádřena, které **gramatické konektory** a **lexikální konektory**, **časové** a **prostorové orientátory** zajišťují **návaznost uvnitř textu**, **návaznost mezi jinými texty**.

Uvažujeme o tom, zda je **text úplný**. Pokud tomu tak není, pokoušíme se jej doplnit. Zkoumáme, je-li text

ukončený, nebo jde o úryvek z delšího textu. Zamýšlíme se nad tím, je-li možné z textu něco vypustit, nebo naopak můžeme-li něco doplnit. Žákům mohou oživit rozbor tvořivé úkoly, např. vymyslet pokračování příběhu, změnit text na základě určitých podmínek atd.

Po globálním pochopení textu rozebírají žáci úryvek podle jednotlivých **jazykových rovin**. Nejprve provedeme rozbor **syntaktické** stránky textu, dále **lexikální** a **slovotvornou, slovnědruhovou** a **tvoroslovnou** analýzu, posléze rozbor **zvukové** a **grafické** stránky textu. Komplexní analýza je zakončena rozbohem **stylistickým**, který využívá předchozí dílčí rozborů k syntéze a zjištění vzájemných vztahů různých stránek textu, jejich souvislosti.

3.2 Místo komplexních jazykových rozborů ve vyučování ↑

Na nezastupitelnou úlohu jazykových rozborů ve vyučování českému jazyku poukázal už A. Jedlička (1958). Zdůraznil, že jejich hlavním úkolem je naučit žáky chápat vzájemnou spojitost a skloubenost pojmů a jevů v jazyce.

Komplexní jazykové rozborů lze považovat za téma výuky, vyučovací metodu, ale i metodu poznávací. Ve školské praxi je motivující postup od nejvyšších rovin jazyka k nižším. Hlavním smyslem rozboru je hlubší poznání jazyka, a proto nelze opomenout i hledisko sémantické.

Systematický jazykový rozbor vede žáky k osvojení si postupu pozorování a analyzování, zautomatizování jednotlivých po sobě následujících kroků, či etap činností v určitém pořadí.

Důležitá pasáž textu

Jazykové rozborů plní určité úkoly:

1. Umožňují odstranit izolaci poznatků a pochopit jazykový systém v jeho složitosti - usnadňují usouvztažňování poznatků. Jsou vhodným prostředkem pro záměrné a soustavné pozorování textů, vět, souvětí a jednotlivých jazykových jevů, které jsou v nich obsaženy.
2. Slouží jako metoda k opakování a procvičování učiva mnoha způsoby a na různých materiálech. Mohou být využity k prověřování znalostí a ke kontrole žákovy práce, jeho samostatnosti při práci, jeho schopnosti poradit si s daným úkolem.
3. Mohou se užít k prohlubování a rozšiřování znalostí žáků o jevy, které nebyly ve vyučování systematicky probírány. Výběr jevů k rozborům lze individualizovat, odstupňovat a různě členit.
4. Analýza jazykových jevů zajímavých po stránce obsahové i výrazové, které upoutávají pozornost nečekanými nebo málo obratnými způsoby vyjadřování, může žáky k textu nebo jevu přitahovat, a tak je aktivizuje, motivuje. Může přispívat k zlepšení jejich vyjadřovací úrovně, k pochopení významu a užitečnosti mluvnického vyučování.
5. Jazykové rozborů by neměly být opomíjeny ani v literární výchově.
6. Mohou být využívány v mezipředmětových vztazích

Při výběru textu by měl učitel vycházet z dosaženého stupně úrovně výuky žáků. V žádném případě by však neměl volit ty příklady, které nerozvíjejí nebo dokonce nevyžadují myšlení. Neměly by být také analyzovány jevy, jejichž poznání by bylo z různých důvodů žákům nedostupné. Naopak některé příklady mohou částečně přesahovat dosavadní úroveň vědomostí žáků.

3.3 Poznátka z aplikace rozborů ve výuce ↑

Rozbor komunikační situace a výstavby textu by se měl stát nedílnou součástí jazykových rozborů v hodinách českého jazyka a literatury. Vede k větší samostatnosti žáků, zapojuje jejich představivost a přispívá k rozvoji žákovy osobnosti v mnoha oblastech.

Velkou roli sehrává učitel, jeho schopnost motivovat žáky tak, aby k práci přistupovali se zájmem. Vyučující by měl být ale rovnocenným partnerem žáků.

Důležitým aspektem je vhodně zvolená metoda pro určitý ročník. V nižších ročnících se více osvědčila týmová

práce, ať už ve skupinách nebo alespoň ve dvojicích. Ve vyšších ročnících by mělo jít spíš o práci samostatnou. Více se projeví úroveň znalostí, schopností a míry samostatného myšlení jednotlivých žáků. Ve vyšších ročnících se dosahuje také lepších výsledků při písemném zpracování úkolů. Žáci jsou odpovědní za výsledky své práce. Vycházejí ze svých možností a schopností, při nesprávné odpovědi nemají komplex před spolužáky. Metody práce by se však měly střídat. Žáci by měli dostat možnost vyjadřovat se na veřejnosti, naučit se argumentovat a obhájit svůj názor.

Materiál k rozboru by měl být živý a tematicky zajímavý. Texty by měly vycházet ze zájmů žáků, nebo by jej měly evokovat. Měly by být zpestřením a zároveň vést k aktivitě žáků.

Vyučující by neměl rozbor ukončit bez zpětné vazby. Žáci jsou plni očekávání, chtějí vědět, co zvládl. Mohou také zjistit, že se jejich postřehy liší od postřehů spolužáků. Na důsledné a pečlivé vypracování rozboru a jeho kontrolu je však potřeba dost času.

Rozšiřující text

Komplexními jazykovými rozborů jsou rozvíjeny kompetence komunikativní - žák formuluje a vyjadřuje své myšlenky a názory v logickém sledu, vyjadřuje se výstižně, souvisle a kultivovaně v mluvním projevu. Z hlediska očekávaných výstupů k RVP je naplněna podstata komunikační a slohové výchovy - je využito poznatků o jazyce a stylu ke gramaticky a věcně správnému písemnému projevu a tvořivé práci s textem -, dále pak literární výchovy - poskytuje žákovi možnost uceleně reprodukovat přečtený text, jednoduše popisovat struktury a jazyk literárního díla, vlastními slovy interpretovat smysl díla.

Literatura

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština - řeč a jazyk*. 3.vyd. Praha: SPN, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

ČECHOVÁ, Marie, STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování*. 2.vyd. Praha: SPN, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Komplexní jazykové rozborů*. 2.vyd. Praha: SPN, 1996. ISBN 80-85937-27-1.

Jedlička, Alois. *Sborník VŠP*, Praha 1958.

JELÍNEK, Jaroslav a kol. *Jazykové rozborů*. 1.vyd. Praha: SPN, 1972.

Příruční mluvnice češtiny. 2.vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-134-4.

ŠMILUER, Vladimír. *Učebnice větného rozborů*. 1.vyd. Praha: UK, 1958.